

De Rekenkamer neemt een onafhankelijke positie in binnen de gemeente Nijmegen.

Gemeenteraad van Nijmegen

Afschrift:
college, fracties

Korte Nieuwstraat 6
6511 PP Nijmegen
Telefoon (024) 329 91 11
Telefax (024) 329 22 92
E-mail gemeente@nijmegen.nl

Postadres
Postbus 9105
6500 HG Nijmegen

Datum	Datum uw brief	Ons kenmerk	Contactpersoon
28 mei 2014		BM60/12 14.0006471	Smink, Jelly
Onderwerp		Aantal bijlagen	Doorkiesnummer
Twijfels over Romeins aquaduct		geen	3292338

Geachte leden van de gemeenteraad,

Nijmegen heeft als oudste stad van Nederland een rijke Romeinse traditie. De overblijfselen uit de Romeinse periode zijn op talloze plaatsen in de stad terug te vinden.

De laatste jaren is aan dit verleden een nieuw element toegevoegd. Op het grondgebied van de gemeenten Groesbeek en Nijmegen is mogelijk sprake geweest van een Romeins aquaduct: de aanleg van een waterleiding voor het 10^e legioen gelegerd in de zogenaamde legerplaats op de Hunerberg (1^e eeuw na Christus). Het Nijmeegs-Groesbeekse aquaduct zou bijna 6 kilometer lang zijn geweest en hebben bestaan uit een rij van aardwerken zoals greppels en dijken in en rondom het Kerstendal, Watermeerwijk, het Louisedal, de Cortendijk, de Swartendijk, de Mariënboom, de Bosweg en de Broerdijk.

De mogelijke aanwezigheid van een aquaduct in Nijmegen is bijzonder. Omvangrijke aquaducten zijn alleen bekend uit het buitenland (Xanten, Bonn, Nîmes, enzovoort). En met uitzondering van een waterleiding voor een Romeinse villa in Voerendaal en een kleine waterleiding uit Velsen zijn in Nederland geen Romeinse waterleidingen bekend.

Gelet op dit bijzondere karakter wekt het geen verbazing dat de gemeenten Groesbeek en Nijmegen momenteel een actief beleid voeren waarin de aanwezigheid van het Romeinse aquaduct permanent onder de aandacht wordt gebracht. Onderdelen daarvan zijn: toeristische uitingen (folders, een website), een wandelroute met een GPS-routebeschrijving en allerlei fysieke visualisaties (borden, uitkijkpunten, interactieve zuilen, een kunstwerk op de rotonde Broerdijk). Beide gemeenten en ook

Vervolgvel

1

de provincie Gelderland spenderen hieraan inmiddels de nodige financiële middelen. Ook initiatieven van burgers die met het aquaduct verband houden worden aangemoedigd, bijvoorbeeld met betrekking tot het kunstwerk op de Broerdijk.

De Rekenkamer is recent door een inwoner benaderd met de vraag of het beleid van beide gemeenten hierin niet voorbarig is. Is de aanwezigheid van zo'n aquaduct feitelijk wel voldoende vastgesteld? De bewijsvoering daarvoor zou erg dun zijn. Recente ontwikkelingen rondom de zogenaamde *mikwe*, het joodse rituele badhuis in Venlo, laten zien dat enige terughoudendheid in deze soms op zijn plaats is.

De Rekenkamer heeft naar deze vraag een kort oriënterend onderzoek uitgevoerd. Het belang van de Romeinse geschiedenis voor Nijmegen, de inzet van financiële middelen, en de eventuele imagoschade die bij een onjuiste voorstelling van zaken in Nijmegen als oudste stad van Nederland wordt geleden, rechtvaardigen dat.

Dit onderzoek betrof geen archeologisch onderzoek naar de aanwezigheid van een aquaduct, maar een onderzoek naar de brondocumenten en de onderzoeksbescheiden die aan het gevoerde beleid voor het aquaduct ten gronde liggen. Heeft de gemeente op basis van de voorhanden onderzoeken en brondocumenten in alle redelijkheid en billijkheid tot dit beleid kunnen komen?

Op basis van een analyse van de voorhanden onderzoeken en brondocumenten heeft de Rekenkamer het volgende kunnen vaststellen.

De afzonderlijke aardwerken die de onderdelen vormen van het mogelijke traject van het aquaduct, zijn onbetwist vrij oud. In historische bronnen worden de Broerdijk en de vijver van Watermeerwijk al in de 11^e en 13^e eeuw genoemd, en de later afgegraven Broerdijk al in de 14^e eeuw. Over het Kerstendal en het Louisedal wordt gesproken rond 1540. En de Swartendijk en de Cortendijk zijn in ieder geval ouder dan 1650. Onbetwist is ook dat het hier geheel of gedeeltelijk antropogene kunstwerken betreft, dit wil zeggen door mensenhanden gemaakte werken, waarbij in enkele gevallen gebruik is gemaakt van natuurlijke omstandigheden (terreinglooiingen, dalletjes), bijvoorbeeld in het Kerstendal.

Naar de exacte functie en betekenis van de afzonderlijke kunstwerken is door historici en archeologen lang gegist. In de loop van de 19^e en 20^e eeuw zijn verschillende hypothesen naar voren gebracht: de functie van dam of dijk, van toegangsweg (Broerdijk), van landweer of militaire verdedigingsstelling en van grensafbakening. Van enkele afzonderlijke aardwerken is eerder al de mogelijke Romeinse oorsprong en/of een mogelijke functie als watervoorziening gesuggereerd.

Vervolgvel

2

De hypothese dat alle graafwerken *in hun samenhang* hebben behoord tot een omvangrijk Romeins aquaduct ten behoeve van het legerkamp op de Hunerberg komt in de loop van de jaren negentig op. Deze hypothese wordt o.a. genoemd door Van Enckevoort en Thijsen (1996), Van der Heijden (1990) en Brus (2000). De hypothese berust op vier pijlers. Kort samengevat. Allereerst de feitelijke aanwezigheid van antropogene aardwerken. Deze kunnen zij het met onderling enige afstand – de Raad voor Cultuur en Advies wijst hier nog op in haar advies –, in elkaars verlengde worden gezien. Ten tweede, een hoogteanalyse van de verschillende aardwerken ten opzichte van elkaar. Deze hoogteanalyse wijst uit dat het qua waterverval in beginsel mogelijk zou zijn geweest hierover een waterleiding te laten lopen. Ten derde, de onbetwiste vaardigheid van de Romeinen in het scheppen van dergelijke waterleidingen over grote(re) afstanden. En tenslotte, de aanzienlijke waterbehoefte van een legerkamp met een berekende omvang van ca. 42 ha.

In het begin van deze eeuw wordt concreet onderzoek verricht die de hypothese van het Romeinse aquaduct zouden kunnen bevestigen of ontkennen. Hierbij kan in het bijzonder worden gewezen op de publicaties van P.A.C. Schut naar de Nijmeegs-Groesbeekse aardwerken en het aquaduct (2005), van Elly Heirbaut & Harry van Enckevoort naar het legerkamp op de Hunerberg (2009), en van P.A.C. Schut e.a. naar het Kerstendal (2011).

De resultaten van deze onderzoeken onderbouwen op onderdelen de bovengenoemde pijlers (antropogene oorsprong, waterverval, vaardigheid en waterbehoefte), maar leveren zeker ook belangrijke contra-indicaties op. De belangrijkste contra-indicaties kunnen kort als volgt worden samengevat.

Allereerst worden *géén* concrete aanwijzingen voor de aanwezigheid van een waterleiding op het traject van het aquaduct aangetroffen. Loden pijpen, betonnen voerbekkens, metalen verbindingsringen voor houtverbindingen enzovoort, ontbreken. In 2005 worden ook in de proefsleuven op de verbindingspunten in het tracé *geen* directe overblijfselen voor een watervoorziening aangetroffen. In de proefsleuven worden overigens ook geen andere bewijzen van Romeinse aanwezigheid aangetroffen (achtergelaten werktuigen, drinkbekers enzovoort). Booronderzoek in het Kerstendal uit 2011 levert evenmin direct bewijs.

Ten tweede blijkt de natuurlijke gesteldheid van het Louisedal feitelijk ongeschikt voor watervoering, en is ook van een goede verbinding tussen het Louisedal en het Kerstendal nauwelijks sprake. Wellicht kan zoals wordt geopperd, het Louisedal in deze nog als een fout van de architect worden gekwalificeerd en heeft het Louisedal – of zelfs het gehele aquaduct – niet feitelijk als watervoering gefunctioneerd. Maar ook bewijs hiervoor wordt niet aangetroffen.

Vervolgvel

3

Onderzoek op het legerkamp, de castra, wijst tenslotte uit dat het eindpunt van de watervoorziening op het legerkamp in ieder geval *niet* heeft gelegen op de plaats waar de hypothese deze veronderstelde. Er worden geen aanwijzingen hiervoor aangetroffen. De hoofdleiding van de watervoorziening van de castra kent bovendien een verloop van noord naar zuid en sluit daarmee niet aan op het aquaduct dat op die plek een verloop van zuid naar noord zou kennen. Indien al aanwezig, zo wordt gesteld, zou het eindpunt van het aquaduct – het zogenaamde waterverdeelstation – dus in ieder geval zuidelijker en niet op de castra zelf gelegen moeten hebben.

In 2005 noemt Schut de functie van aquaduct in zijn synthese nog ‘het meest aannemelijk’ (p. 77). Mede op basis van deze conclusie – de aannemelijkheid ervan – zijn het Kerstendal, het Louisedal, de Cortendijk, de Swartendijk en Mariënboom – na advisering van de gemeenten – in 2011 en 2012 door de Minister van OC&W aangewezen als archeologisch rijksmonument.

Schut eindigt zijn conclusie echter nadrukkelijk met een vraagteken (zie de titel van zijn publicatie). Het definitieve bewijs ontbreekt en blijft ontbreken. Later onderzoek rond het Kerstendal levert zoals gezegd evenmin direct bewijs op (Schut e.a., 2011). Er blijven nog talloze vraagtekens open die eerst antwoord behoeven, zoals Brus – een van de grondleggers van de hypothese – in 2012 in De Gelderlander nog laat optekenen.

In het beleid van de gemeenten wordt aan dit gegeven echter steeds meer voorbijgegaan. In toenemende mate wordt uitgegaan van een definitief scenario: ‘aannemelijk’ wordt ‘zeer waarschijnlijk’, en ‘zeer waarschijnlijk’ wordt ‘er is een aquaduct (aangetoond)’. Momenteel wordt kort en goed uitgegaan van het scenario: Nijmegen en Groesbeek hebben een Romeins aquaduct. Er zijn door de Rekenkamer echter geen bronnen aangetroffen die de laatste stelling afdoende onderbouwen.

De Nijmeegse Rekenkamer constateert daarmee op basis van een analyse van de huidige beschikbare bronnen dat het bestaan van een Romeins aquaduct met gerede twijfel is omgeven en voor dit moment als nog onvoldoende vaststaand moet worden beschouwd. De Rekenkamer raadt de gemeente daarom met klem aan om in haar beleid en uitingen hierin voorlopig de nodige terughoudendheid te betrachten. De geloofwaardigheid van het Romeinse ‘verhaal’ in Nijmegen moet niet worden geschaad.

Dit standpunt laat onverlet dat het gebied waarin de aardwerken liggen bescherming verdient. Dit in afwachting van nader – bevestigend of ontkennend – onderzoek ter plaatse. Onderzoek naar de mogelijke

Vervolgvel

4

relevante resten die momenteel reeds in de depots van de gemeente liggen opgeslagen zou een eerste begin kunnen zijn.

Met vriendelijke groet,

A.G.P. van Ruth
Voorzitter Gemeentelijke
Rekenkamer Nijmegen

J.J. Smink
Secretaris Gemeentelijke
Rekenkamer Nijmegen

Korte literatuurlijst

- Bazelmans, Jos, Romeins aquaduct, in: De Gelderlander, 18 februari 2014
- Brus, B. Th., Een aquaduct voor Noviomagus, Beek 1997
- Brus: B.Th. Een Romeins aquaduct bij Nijmegen? In: Jaarverslag 1999, AWN afd. 16, Beek Januari 2000.
- Enckevoort, H.J.K. van, & J. Thijssen: Graven met beleid: gemeentelijk archeologisch onderzoek in Nijmegen, Nijmegen 1989-1995,
- Gelderlander, De: Aquaduct ontbeert hard bewijs, 24 september 2008.
- Gelderlander, De: Ontdekker aquaduct wil meer kennis, 2002.
- Gelderlander, De: Geld voor spiegelende rand monument bijna binnen, maart 2014.
- Gemeente Groesbeek: Van Bron tot Kraan, het aquaduct van Groesbeek als levensader voor nieuwe economie, een ontwikkelingsvisie, Groesbeek, oktober 2008.
- Gemeente Nijmegen: Archeologische beleidskaart gemeente Nijmegen, Beschrijving van de terreinen, Nijmegen 2009
- Gemeente Nijmegen, Nota Cultureel Erfgoed, Nijmegen, december 2012
- Heirbaut, Elly N.A. & Harry van Enckevoort: De verdedigingswerken van de Romeinse legerplaatsen op de Hunerberg, Gemeente Nijmegen, Bureau Archeologie en Monumenten, maart 2009
- Heijden, P. van der: Het mysterie van de Broerdijk, in: De Blik Nijmegen, 1993/03.
- Hoogveld, H.A.W., De Waterhuishouding rond Nijmegen in voeger tijden, Nijmegen; Numaga 1969
- Ministerie van OCW op advies van de Raad voor Cultuur: Aanwijzing beschermde monumenten Kerstendal, Louisedal, Cortendijk, Swartendijk, Mariënboom, periode 2009-2011.
- Gemeente Nijmegen: Nota Nieuwe beleid archeologie, Nijmegen, 13-8-2012
- Rekenkamer van Venlo: Een Mikwe in Venlo? Rekenkamernotitie naar het identificatie en besluitvormingsproces 2004-2013, december 2013.
- Schut, P.A.C.: De aardwerken van Groesbeek: een aquaduct voor de Romeinse legioenvesting van Nijmegen? Amersfoort 2005
- Schut, P.A.C., W.J.B. Derickx, J.W. de Kort & B. van Os: Een karterend booronderzoek rond het Kerstendal, Gemeente Groesbeek, Amersfoort 2011.
- Raad voor Cultuur: Diverse adviezen, 2009-2011.
- Schraven, Hans: Romeins aquaduct Nijmegen: een onzichtbare vondst zonder bewijs, in: De Gelderlander, 14-2-2014.